

- [in English].
OECD Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030 (2019).
http://www.oecd.org/education/2030-project/teaching-and-learning/learning/student-agency/Student_Agency_for_2030_concept_note.pdf [in English].
Pithouse-Morgan, K. (2022) Self-study in Teaching and Teacher Education: Characteristics and contributions. *Teaching and Teacher Education*, 119, 1–24.
<https://doi.org/10.1016/j.tate.2022.103880> [in English].
Samko, A.M. (2023). Analiz teoretychnykh zasad samoosvitni'oyi diyal'nosti naukovopedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv vyshchoyi osvity [Analysis of the theoretical foundations of self-educational activities of scientific and pedagogical workers of higher education institutions]. *Visnyk Luhans'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky*, 5 (359). 7–14
[https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-5\(359\)-7-14](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2023-5(359)-7-14) [in Ukrainian].

УДК 338.4

DOI: [https://doi.org/10.35387/od.2\(26\).2024.90-98](https://doi.org/10.35387/od.2(26).2024.90-98)

ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ: ВІД МАЙСТЕРНОСТІ ВИКЛАДАЧА ДО ЕФЕКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

Друганова Олена Миколаївна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Druhanova Olena – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Educology and Innovative Pedagogy of the H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

ORCID iD: <http://orcid.org/0000-0002-5985-8293>
E-mail: druhanova_lena@ukr.net

Білик Вікторія Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

Bilyk Viktoriia – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Educology and Innovative Pedagogy of the H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-9823-6956>
E-mail: bilykvita@ukr.net

Анотація. В оглядовій статті проаналізовано окремі питання організації освіти і навчання дорослих, пов'язані з майстерністю викладача-андрагога. Привернено увагу до проблеми здатності андрагога створювати умови, за яких кожен дорослий учень має можливості вибору альтернативних форм пізнавальної діяльності, в залежності від особистого досвіду; вміння застосовувати андрагогічні технології навчання, що сприятимуть усвідомленню ними необхідності

освіти впродовж усього життя. Наголошено, що на андрагога покладено завдання створення сприятливого освітнього середовища, в якому буде забезпечено активну навчальну діяльність дорослих здобувачів для здобуття необхідних компетенцій, врахування набутого ними досвіду тощо. Окрему увагу приділено особистісно-орієнтованим педагогічним технологіям, якими має володіти сучасний викладач. Підкреслено важливість впровадження інтерактивних технологій, які дозволяють створити атмосферу довіри, забезпечити зворотний зв'язок між усіма учасниками, діалогічність взаємодії тощо. Зазначено, що така організація освітнього процесу дозволяє постійно змінювати різні види навчальної діяльності: дорослі учні активно включаються в дискусії, ігри, працюють у малих групах тощо. Наголошено на тому, що активний спосіб навчання спонукає дорослих слухачів аналізувати та перевіряти гіпотези щодо різних кейсів; вчить виокремлювати важливі або другорядні аспекти проблеми; перевіряти ефективність знайдених варіантів рішень, застосовуючи свій досвід тощо. Обґрунтовано важливість використання в освіті дорослих інтелект-карт як інструмента розвитку креативного, творчого мислення, здатності до генерації нових ідей. Зазначено, що сучасний викладач-андрагог, який навчає дорослого учня, має весь час підвищувати професійну компетентність.

Ключові слова: освіта дорослих; викладач-андрагог; майстерність викладача; технології навчання дорослих.

**Druhanova Olena,
Bilyk Viktoriia**

ADULT EDUCATION: FROM TEACHER'S MASTERY TO EFFECTIVE TRAINING TECHNOLOGIES

Abstract. The review article examines the issues of the organization of adult education related to the problem of the mastery of a teacher working with adult students. The authors draw attention to the problem of the ability of an andragogue working with adult students to create conditions for them in which everyone has the opportunity to choose alternative forms of cognitive activity, depending on personal experience; the ability to apply andragogic training technologies, which will contribute to the awareness of the need for lifelong education. A modern teacher who teaches an adult student must constantly increase professional competence, be able to create a favorable educational environment for an adult, in which it will be possible to involve adult students in active participation in educational process, rely on their knowledge and skills, take into account the acquired life experience. In the article, special attention is paid to personally-oriented pedagogical technologies, which a modern teacher should possess. Among them there are interactive technologies that allow to create a favorable atmosphere of trust in the audience, to provide feedback between all participants, and involve them in an active dialogue, namely:

training technologies, dialogic and discussion technologies, storytelling technology, case technology. Such an organization of the educational process of adults allows to constantly change various types of educational activities: adult students are actively involved in discussions, games, work in small groups, etc. This active training method encourages adult education students to analyze and test hypotheses regarding different cases; it teaches to distinguish important or minor aspects of the problem, to check the effectiveness of the solutions found, to apply their experience, etc. The importance of tools for the organization of adult education is substantiated, among which the authors single out the intelligence map as a method that demonstrates the level of development of creative thinking, the ability to generate new ideas.

Key words: adult education; adult educator; professional skills; technologies of adult education.

Постановка проблеми, її актуальність. Об'єктивна необхідність сучасної людини в розвитку власної особистості, постійного оновлення й вдосконалення набутих як професійних, так і життєвих компетентностей, актуалізують проблему пошуків шляхів удосконалення освіти дорослих. Зазначимо, що обрана нами проблема суттєво загострилася в умовах військового стану, який було введено в Україні 24 лютого 2022 р. у зв'язку із повномасштабним вторгненням росії. Велика кількість дорослого населення була змушена покинути звичне місце проживання, стикнулася з необхідністю зміни фаху, пошуку нових видів діяльності тощо.

Реалізація поставлених завдань суттєвою мірою залежить від здатності викладача – андрагога створювати «реальні можливості вибору пізнавальних альтернатив і самореалізації» у формі, яка б враховувала набутий досвід, рівень підготовки, відповідала б психофізіологічним, когнітивним особливостям дорослих учнів (Лук'янова, Аніщенко, Сігаєва, Зінченко, Баніт, & Дорошенко, 2013); обирати й упроваджувати андрагогічні технології навчання, що сприятимуть «творчому пошуку у межах професії, усвідомленню необхідності самоосвіти впродовж усього життя» (Годлевська, 2020).

Отже, питання майстерності викладача, що працює з дорослими учнями, вимоги до його професійної компетентності, є актуальним й таким, від розв'язання якого залежить результативність організації навчання дорослих у цілому.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. У контексті окресленої проблематики заслуговують на увагу праці українських дослідників, увага яких сконцентрована на: особливостях, тенденціях розвитку неперервної освіти як в Україні, так і в провідних країнах світу (Н. Авшенюк, К. Годлевська, О. Огієнко та ін.); концептуальних засадах, на яких ґрунтується освіта дорослих (С. Архипова, О. Дубасенюк, Л. Лук'янова); технологіях навчання, що широко впроваджуються в освіті дорослих (О. Баніт, М. Вовк, Ю. Грищенко, О. Пехота, С. Сисоева та ін.);

вимогах до андрагогів – викладачів, що працюють з дорослими учнями (О. Аніщенко, О. Василенко, Т. Сорочан, О. Коваленко, Л. Лук'янова, О. Семенова та ін.).

Мета статті – висвітлити актуальні питання організації освіти дорослих, що презентовані на сторінках наукових досліджень, й пов'язані з здатністю й готовністю викладача працювати з дорослими.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема організації освіти дорослих, як відомо, не є новою для наукової, педагогічної громадськості як України, так і інших країн світу й має давнє коріння. Так, одним із перших вітчизняних учених, коло інтересів яких було сконцентровано на проблемі задоволення освітніх інтересів дорослих, є К. Ушинський. Цьому питанню вчений присвятив низку статей («Недільні школи» (Лист у провінцію)), «Необхідність ремісничих шкіл у столицях» та інші). У переліку проблем, що були порушені просвітником, актуальними для сьогодення залишаються питання, що пов'язані з професійної майстерністю вчителя, який викладає дорослим учням; з вибором змісту, засобів, методів навчання тощо. Так, К. Ушинський наголошував, що гарна організація недільної школи «базується на цілковито вільному бажанні, з одного боку, навчатися, з другого – навчати». «Усілякими надмірними утисками та регламентаціями ви можете підірвати й без того слабе в людині бажання зробити добро своєму ближньому», – підкреслював педагог (Друганова, 2008). Просвітник висунув також низку вимог до педагогічної майстерності викладача, що працює з дорослими учнями. К. Ушинський передусім наголошував, що «чим коротший час навчання та чим більше напружена увага учнів, тим більше повинен учитель дорожити цим часом і увагою, тим обережніше й розбірливіше повинен бути у виборі предметів для розумових вправ» (Друганова, 2008). У переліку порад ініціатору недільної школи, що були надані К. Ушинським, варто також назвати такі, як: «заздалегідь обрати і визначити предмети для своїх бесід з учнями протягом усього року»; можливість новому вчителеві запропонувати й спільно з іншими викладачами узгодити «нові предмети, що були, на його думку, випущені з уваги»; ретельно «готуватися до уроку й випробувати свої сили, перш ніж він почне навчати, що в недільних школах є ще більш необхідним, ніж у школах звичайних»; «можливість завжди оглянути пройдений ними шлях і бачити той, який ще залишається пройти» (Друганова, 2008).

У контексті аналізу досліджуваної проблеми привертає увагу й теорія Конрада ван Хойтена – автора Програми (NALM) *New Adult Learning Movement* (Рух за оновлення освіти дорослих), в основі якої було закладено вчення про духовну основу світу та людини Рудольфа Штайнера. Нідерландським соціологом і педагогом було виділено й схарактеризовано три основні бар'єри, що виявляються в будь-якому навчанні, як-от: бар'єри в людському мисленні, в почуттях і вольовій

діяльності. За К. ван Хойтеном, ці бар'єри людина може переживати як нездоланну перешкоду, як прірву, що викликає страх, як сильне відчуття антипатії або безсилля. За висновком вченого, необхідно працювати над усіма бар'єрами, оскільки робота лише з одним видом порушує рівновагу і є небезпека однобічності. Остання може проявлятися або «в інтелектуалізації без практичних дій і без зв'язку з якісним, особистісним елементом життя почуттів, або у підвищенні майстерності без реального розуміння цілей і змісту своєї діяльності тощо» (Іонова, & Партола, 2020).

Заслужують на увагу й поради педагогам, що були надані вченим. Так, вчитель, що працює з дорослими, як зауважував педагог, весь час має супроводжувати учня на його шляху пізнання. Від нього вимагається стати порадником у «подоланні тих проблем, що виникають на порозі мислення» учня; помічником у виявленні блоків-бар'єрів, радником, що допомагає знайти способи як їх подолати» (Іонова, & Партола, 2020).

Важливу роль у подоланні особистісного бар'єру учня, сутність якого полягає у «розумінні людиною самої себе», відіграють, по-перше, уміння викладача вчасно помітити його, враховуючи, що бар'єр почуттів є істотною частиною навчального процесу. По-друге, «знайти творчий спосіб» його подолання. Процес навчання, як слушно підкреслював К. ван Хойтен, «з яким людина через особисті переживання внутрішньо не пов'язана, не може сприяти людському розвитку» (Іонова, & Партола, 2020). По-третє, уміння вчителя вести бесіди, що допомагають учневі в розв'язанні проблеми подолання бар'єру почуттів. Щодо вольового бар'єру, що виникає у відносинах між «Я» і світом, то, на переконання педагога, «найважливішою якістю вчителя дорослих є його здатність дійсно слухати співрозмовника» (Іонова, & Партола, 2020).

Отже, результативність освітніх послуг, споживачем яких є дорослі учні, суттєвою мірою залежить від здатності викладача створювати атмосферу партнерської взаємодії в учнівській аудиторії; рівня сформованих у нього вмінь задовольнити «потреби дорослих у професійному та неформальному спілкуванні» (Годлевська, 2020); змодельовати «реальність, в якій учасники знаходять для себе галузь застосування набутого досвіду» (Маслянікова, 2020); добирати матеріал, враховуючи при цьому запит студентів, їх досвід як джерело навчання.

У переліку професійних умінь і навичок особливої значущості набуває володіння викладачем, що працює з дорослою аудиторією, сучасними інноваційними технологіями. Передусім йдеться про інтерактивні технології, що дозволяють створити в аудиторії партнерські стосунки, зворотний зв'язок між усіма учасниками, залучити їх до активного розв'язання навчальної проблеми, обміну досвідом тощо. З-поміж цих технологій науковці, зокрема, виділяють: тренінгові технології, що «пов'язані з відпрацюванням певних алгоритмів навчально-пізнавальних дій і способів розв'язання типових завдань у ході навчання» (Аніщенко,

2014); діалогічно-дискусійні технології, що сприяють «виникненню діалогу, що утворює ...атмосферу сприйнятливості та відкритості, ... сприяє зростанню активності здобувача, утворенню міжособистісного замість мікрольового контакту «викладач – здобувач»; веде до позитивних змін у пізнавальній, емоційній, поведінковій сферах ...» (Друганова, 2023). На наше переконання, впровадження в освітній процес технологій, що базуються на діалогічній основі, створює у здобувача «відчуття повної саморегуляції у навчанні, у самостійному проектуванні власного шляху розвитку» (Друганова, 2023) тощо.

В освіті дорослих важливу роль відіграє вміння викладача-андрагога створювати навчальний контент, що спрямований на конкретні, життєво важливі для цілі дорослих учнів, влучно використовуючи при цьому набутий ними досвід. Останній, за слушним зауваженням І. Маслянікової, є «невід'ємною частиною освітнього простору, який виступає і показником професійного статусу слухача, і джерелом нових знань для решти студентів». Адже такі слухачі – це «соціально зрілі, загалом сформовані особистості». Для них, як зазначають науковці, «... навчання не є основним видом діяльності, оскільки відбувається одночасно, паралельно з іншим видом діяльності (професійна й ін.), сімейним життям» (Лук'янова, & Аніщенко, 2014, с. 30). Отже, навчання дорослих учнів «не розпочинається із «чистого аркуша паперу»; завдання викладача – залучити здобувачів до активної участі в навчальному процесі з «урахуванням їхніх знань, умінь і навичок» (Маслянікова, 2020).

У переліку ефективних способів такого занурення дорослої аудиторії в освітній процес сучасні дослідники також називають технологію сторітеллінгу, яка, за визначенням О. Дубасенюк і О. Самойленко, є способом «створення образів, емоцій, пояснення подій через взаємодію між оповідачем та аудиторією» (Дубасенюк, & Самойленко, 2020). Як наголошують педагоги, короткий вислів, цікава життєва історія (або, за психологами, метафора), що запропонована викладачем на занятті, «дозволяє не лише осмислити інформацію, а й краще зрозуміти один одного», вчить «відрізняти факти від припущень з життя», розвиває в дорослих учнів критичне мислення тощо (Дубасенюк, & Самойленко, 2020).

На особливу увагу заслуговує й кейс-технологія, що останнім часом активно застосовується в практиці підготовки спеціалістів. Зазначена технологія спонукає дорослих учнів «диференційовано й точно аналізувати усі умови, перевіряти гіпотези щодо факторів, що зумовлюють ситуацію; ... виділяти важливі або другорядні аспекти проблеми, науково пояснювати фактори поведінки учасників ситуації, що склалася; перевіряти ефективність знайдених варіантів рішень тощо» (Друганова, & Мартиненко, 2019). Важливо, що спільне обговорення конкретної ситуації, запропонованої викладачем, або рольове її розігрування, як зазначають О. Друганова, І. Мартиненко, сприяє формуванню в здобувачів вміння

«знаходити найбільш раціональні рішення розв'язання задачі, чітко презентувати власну позицію, вносити доповнення, дискутувати тощо» (Друганова, & Мартиненко, 2019).

Серед інструментів та способів організації освіти дорослих, на наш погляд, варті уваги й *інтелект-карти*, що дозволяють студенту «мислити, використовуючи весь свій творчий та інтелектуальний потенціал» (Орда, & Новицька, 2020), роблять процес опанування знаннями більш цікавим і захоплюючим. Наголосимо, що інтелект-карти можна використовувати як в готовому вигляді з метою візуалізації і структурування знань, так і у вигляді різних завдань, що пропонуються здобувачеві – індивідуальних, або спільних із іншими (наприклад, робота над виконанням проекту) тощо. Утворені дорослим учнем інтелект-карти є результатом, що демонструє рівень розвитку креативності, сформованості творчого, асоціативного мислення, здатності до генерації нових ідей тощо. Наголосимо, що актуальною залишається й вимога до викладача, що працює з дорослими учнями, щодо здатності його враховувати «психофізіологічні, психологічні, вікові, гендерні особливості слухачів та їхньої професійної діяльності» (Маслянікова, 2020); розробляти гнучку траєкторію навчання кожного слухача.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, ефективність освіти дорослих як безперервного процесу особистісного, соціального та професійного розвитку людини, що відбувається впродовж усього її життя, суттєвою мірою залежить від здатності викладача створювати атмосферу партнерства, взаємодії, творчості в навчальній аудиторії; від його вміння моделювати навчальні ситуації, в яких дорослі учні зможуть застосувати набутий професійний і соціальний досвід. Важливу роль відіграє також вміння викладача застосовувати інноваційні технології (тренінгові технології; діалогічно-дискусійні технології; технологія сторітеллінгу; кейс-технологія), що забезпечують набуття важливих і необхідних знань, формування нових умінь, інших професійних і комунікативних компетентностей, сприяють розвитку критичного мислення, креативності, дозволяють набутти нові корисні знайомства.

Перспективами подальшого дослідження виокремлюємо технологію сторітеллінгу та можливості застосування у навчальному процесі ЗВО різних інших технологій (Agile, Lean тощо).

Список використаних джерел

- Аніщенко, О.В. (2014). Технології навчання дорослих. *Вища освіта України: теоретичний та науково-методичний часопис*, 3 (54). 363-366.
- Годлевська, К.В. (2020). Освіта дорослих: досвід Угорщини для України. *Тенденції розвитку освіти дорослих в Україні та зарубіжжі: матеріали тез доповідей Звітної науково-практичної*

конференції Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України за 2019 рік (25-26 березня 2020 р.). Ін-т педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України. Київ, 45.

- Друганова, О.М. (2008). Приватна ініціатива в освіті України (історико-педагогічний аспект): монографія. Харків, 556.
- Друганова, О.М. (2023). Умови ефективного використання діалогічно-дискусійних технологій навчання у вищій школі. *Наукові записки кафедри педагогіки*, 52, 29-35. <https://doi.org/10.26565/2074-8167-2023-52-03>.
- Друганова, О.М., & Мартиненко, І.І. (2019). Кейс-технологія як ефективний спосіб підготовки сучасного викладача вищої школи. *Теорія та методика навчання та виховання*, 46, 48-58. <https://doi.org/10.34142/23128046.2019.46.04>.
- Дубасенюк, О.А., & Самойленко, О.А. (2020). Основи андрагогіки (для фахівців у галузі освіти дорослих): навч.-методичний посібник. Житомир, 247.
- Іонова, О.М., & Партола, В.В. (2020). Освіта дорослих як подолання бар'єрів: антропософський підхід. *Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи*: монографія. Київ, Харків, 57 – 62.
- Лук'янова, Л.Б., & Аніщенко, О.В. (2014). *Освіта дорослих: короткий термінологічний словник*. Київ; Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 108.
- Лук'янова, Л.Б., Аніщенко, О.В., Сігаєва, Л.Є., Зінченко, С.В., Баніт, О.В., & Дорошенко, Н. І. (2013). *Сучасні технології освіти дорослих*: посіб. Кіровоград: Імекс-ЛТД.
- Маслянікова, І.В. (2020). Сучасні підходи навчання дорослих: теоретичні та емпіричні аспекти. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: психологія*. 31 (70), 1, 28-36. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.1/04>.
- Орда, О.Ф., & Новицька, Д.Є. (2020). Інтелект-карти як ефективний метод навчання іноземної мови майбутнього інженера. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*, 31 (70), 4, 230-234. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.4/36>.

References (translated and transliterated)

- Anishchenko, O.V. (2014). Tekhnolohiyi navchannya doroslykh [Technologies for adult learning]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher Education of Ukraine: teoretychnyy ta naukovy-metodychnyy chasopys*, 3 (54). 363-366 [in Ukrainian].
- Druhanova, O.M. (2008). Pryvatna initsiatyva v osviti Ukrainy (istoryko-pedahohichnyy aspekt) [Private initiative in the education of Ukraine (historical and pedagogical aspect)]: monohrafiia. Kharkiv. 556 [in Ukrainian].

- Druhanova, O.M. (2023). Umovy efektyvnoho vykorystannia dialogichno-dyskusijnykh tekhnologij navchannia u vyschij shkoli [Conditions for the effective use of dialogic and discussion technologies of learning in higher education]. *Naukovi zapysky kafedry pedahohiky – Scientific notes of the Department of Pedagogy*, 52, 29-35. <https://doi.org/10.26565/2074-8167-2023-52-03> [in Ukrainian].
- Druhanova, O.M., & Martynenko, I.I. (2019). Kejs-tehnologhii iak efektyvnyj sposib pidhotovky suchasnoho vykladacha vyschoi shkoly [Case technology as an effective method of training a modern teacher of a higher school]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia – Theory and methods of teaching and education*. 46, 48-58. <https://doi.org/10.34142/23128046.2019.46.04> [in Ukrainian].
- Dubaseniuk, O.A., & Samojlenko, O.A. (2020). Osnovy andrahohiky (dlia fakhivtsiv u haluzi osvity doroslykh) [Basics of andragogy (for specialists in the field of adult education)]: navch.-metodychnyj posibnyk. Zhytomyr. 247 [in Ukrainian].
- Hodlevska, K.V. (2020). Osvita doroslykh: dosvid Uhorshchyny dlia Ukrainy [Adult education: Hungary's experience for Ukraine]. *Tendentsii rozvytku osvity doroslykh v Ukraini ta zarubizhzi: materialy tez dopovidei Zvitnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Instytutu pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy za 2019 rik (25-26 bereznia 2020 r.)*. In-t pedahohichnoi osvity i osvity doroslykh imeni Ivana Ziaziuna NAPN Ukrainy. Kyiv, 45 [in Ukrainian].
- Ionova, O.M., & Partola, V.V. (2020). Osvita doroslykh iak podolannia bar'ieriv: antroposofs'kyj pidkhid [Adult education as overcoming barriers: an anthroposophical approach]. *Osvita doroslykh: svitovi tendentsii, ukrains'ki realii ta perspektivy: monohrafiia – Adult education: world trends, Ukrainian realities and perspectives: monograph*. Kyiv, Kharkiv, 57-62 [in Ukrainian].
- Luk'yanova, L.B., Anishchenko, O.V., Sihayeva, L.Ye., Zinchenko, S.V., Banit, O.V., & Doroshenko, N.I. (2013). Suchasni tekhnologii osvity doroslykh [Modern technologies of adult education]: posib. Kirovohrad: Imeks-LTD. [in Ukrainian].
- Lukianova, L.B., & Anishchenko, O.V. (2014). Osvita doroslykh: korotkyi terminolohichnyi slovnyk [Adult education: a short glossary]. Kyiv; Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M.M., 108 [in Ukrainian].
- Maslianikova, I.V. (2020). Suchasni pidkhody navchannia doroslykh: teoretychni ta empyrychni aspekty [Modern approaches to adult education: theoretical and empirical aspects]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Serii: psykholohiia – Academic notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Series: psychology*. 31 (70), 1, 28-36. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.1/04> [in Ukrainian].
- Orda, O.F., & Novyts'ka, D.Ye (2020). Intelekt-karty iak efektyvnyj metod navchannia inozemnoi movy majbutn'oho inzhenera [Intelligence maps as an effective method of learning a foreign language for a future engineer]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernads'koho. Serii: Psykholohiia – Academic notes of TNU named after V.I. Vernadsky. Series: Psychology*. 31(70), 4, 230-234. <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2020.4/36> [in Ukrainian].